

ської служби допомоги. У фільмі показані всі сторони цієї проблеми: робота поліції та судів, кризових центрів та «гарячих ліній», федеральних та місцевих органів влади тощо. Але особливо докладно висвітлюється діяльність державного фонду допомоги жертвам, який фінансує компенсацію збитків, а також послуги соціального характеру. Показано, яку увагу захисту жертв злочинів приділяє президент країни, владні структури та засоби масової інформації.

В Україні катастрофічно не вистачає грошей, затримується виплата заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат. Не працюють великі промислові підприємства, зростає безробіття. За таких обставин створення спеціального державного фонду допомоги потерпілим від злочинів – справа непроста. Але можлива, якщо платитимуть правопорушники через обов'язкові відрахування з заробітної плати, зі штрафів, за рахунок конфіскованого майна.

Захист природних прав потерпілих та матеріальні витрати з боку держави підвищують її авторитет, заохочують населення до співпраці у справі протистояння злочинності. Державна компенсація кримінальної шкоди та гарантія безпеки потерпілих і свідків злочину зробить цих людей стійкими союзниками органів кримінальної юстиції. А це означатиме зменшення випадків відмови жертв злочинів від подачі заяви про подію, зміни показань на користь обвинуваченого тощо. Скоротиться латентна та нерозкрита злочинність.

Якщо взяти до уваги позитивні соціально-психологічні наслідки прийняття та застосування законів про захист потерпілих, то не можна не визнати, що ці закони економічно виправдані.

Список літератури:

1. Туляков В.О. Державний захист природних прав жертв злочинів у сучасному світі // Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. К., 1998. Т.7. 2. А как у них? // Щит и меч. М., 1985. №2. 3. Руднев В. Один день из жизни потерпевших от преступления // Известия. 1994. 22 февраля.

Надійшла до редколегії 03.07.2000

А.І. Хальота, ад'юнкт каф. теорії держави та права НАВСУ

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ – ОДНА З ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

В історії законодавства презумпція невинуватості вперше виникла і була встановлена в Декларації прав людини і громадянина 1789 р. під час французької буржуазної революції та в 1971 р. включена в Конституцію революційної Франції.

Потім цей принцип був законодавчо закріплений у Статуті кримінального судочинства Російської імперії 20 листопада 1864 р. у вигляді системи логічних норм. Прогресивні положення Статуту відміняли правило, згідно з яким обвинувачений зобов'язаний був сам доводити свою невинуватість.

У міжнародно-правових актах презумпція невинуватості отримала вираження в ст.11 прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Загальної декларації прав людини у вигляді того, що кожна людина, що обвинувачується у скоєнні злочину, має право вважатись невинуватою до того моменту, доки її вина не буде встановлена законним порядком шляхом гласного судового розгляду, при якому їй забезпечуються усі можливості для захисту. Більш коротке формулювання презумпції невинуватості подане в прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. та ратифікованому Україною (а перед цим Радянським Союзом) і іншими країнами Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а саме те, що кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатись невинуватим до того, поки його вина не буде доведена згідно з законом. Законодавство Радянського Союзу довгий час не відповідало стандартам у галузі охорони прав людини. В Конституціях СРСР 1924, 1936, 1977 рр., в Конституціях союзних республік та інших правових актах принцип презумпції невинуватості був викладений не досить конкретно, що допускало можливість двозначного його тлумачення.

Зараз термін «презумпція невинуватості» передбачає правило, згідно з яким особа не може бути визнана винною в скоєнні злочину, а також піддана кримінальному покаранню інакше як за вироком суду і у відповідності до закону (ст.15 ч.2 Кримінально-процесуального кодексу України, ст.3 ч.2 Кримінального кодексу України). В той же час у визначенні не досить зрозуміло, чи йде мова про вирок, який вступив у законну силу, чи достатнім для визнання особи винною є сам факт винесення обвинувального вироку.

З прийняттям нової Конституції України презумпція невинуватості подається у формі декількох норм, які згруповані в окрему 62 статтю Конституції.

Характеризуючи принцип презумпції невинуватості, можна зауважити, що у його зміст включається вся сукупність специфічних якостей, що відрізняє дане правове явище від інших. Тому принцип презумпції невинуватості можливо представити як систему взаємообумовлених та взаємопов'язаних правових норм, що адекватно відображають його специфічні якості.

Згідно з загальновизнаного думкою про те, що будь-яка презумпція – це припущення, яке застосовується в конкретній життєвій ситуації та зобов'язує особу діяти з врахуванням даної вимоги, відмінність є між правовою презумпцією, що є логічним правилом, та принципом, що є системою норм високого ступеня узагальнення.

Принцип відрізняється від логічного правила презумпції невинуватості передусім тим, що він має загальні для усіх принципів найбільш значимі риси – критерії, правило ж цим вимогам не відповідає. Отож, можна стверджувати, що правило про невинуватість громадянина до вступу в законну силу обвинувального вироку суду є не безпосередньо принципом презумпції невинуватості, а лише його розгорнутим найменуванням.

Актуальною вимогою для законодавців є вираження принципу презумпції невинуватості як системи правових норм, що найбільш повно відображає їх зміст, що слугуватиме ефективним засобом розподілення суб'єктивних процесів мислення посадових осіб судочинства та юридично значущих їх рішень, де розглядається питання про винність і невинуватість людини та громадянина.

Система положень, які характеризують зміст принципу презумпції невинуватості, раніше вже висвітлювалось наукою. Отже, систему цих положень, що була закріплена в статті 62 Конституції України, спробуємо охарактеризувати.

1. «Особа вважається невинуватою, поки її вина не буде доведена у законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду». Дане визначення має неточність – «Особа вважається...». В цьому словосполученні йде мова про введення суб'єктивної оцінки становища громадянина, щодо якого ведеться слідство, у ранг правової норми, цього не можна допустити. Потрібно, щоб вимоги принципу презумпції невинуватості діяли незалежно від думки про винуватість чи про невинуватість людини та громадянина, що склалася у посадових осіб, які здійснюють судочинство, та громадськості. Тому доцільніше було б дане положення починати словами: «особа є...». Тоді це покаже реальний елемент процесуального статусу особи, щодо якого здійснюється судочинство [1].

2. «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину». Виходячи з диспозиції, слід розуміти, що обов'язок у судочинстві доводити винуватість у скоєнні правопорушення лежить на обвинувачеві, тобто на тій особі, на яку згідно з законодавством покладено процесуальний обов'язок звинувачувати, а саме: прокурор, представник потерпілого, потерпілий, слідчий, громадський обвинувач. Отже, особа, щодо якої застосовується презумпція невинуватості, не зобов'язана подавати докази, доказувати свою причетність до скоєння правопорушення чи злочину.

3. «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях». Ця вимога презумпції невинуватості закріплена не тільки в даній статті Конституції, але й в частині 2,3 ст.22, частині 1, 7 ст.334 Кримінально-процесуального кодексу України. Це що стосується доказів, що отримані незаконним шляхом. Щодо припущень, то вони, звісно, не можуть служити підставою обвинувачення, але ж припущення, які виникли на законних підставах в ході розслідування, судового розгляду про винність особи, зможуть допомогти сформуванню внутрішнього

переконання усіх учасників процесу схилитись до тієї чи іншої сторони і правильно визначити винність чи невинуватість підсудної особи.

4. «Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться не її користь». Сумніви, що виникають в процесі розслідування, судового розгляду по кримінальній справі, тлумачаться на користь особи, що обвинувачується. Але йдеться не про всі сумніви, що виникли, а лише про ті, що після всестороннього, повного та об'єктивного дослідження їх залишилися не вирішеними, тобто не ці сумніви, що виникли в результаті пасивності слідчого, прокурора по виконанню своїх обов'язків, щодо перевірки усіх доказів, неточностей у справі [2].

В Конституції Росії проблема визначення кола осіб, на користь яких тлумачаться сумніви, які неможливо усунути, вирішена. Основний закон Росії розповсюдив це правило лише на обвинуваченого, що значно звужив коло застосування презумпції невинуватості. Отже, доцільніше було б вказати в диспозиції, що сумніви, які неможливо усунути, тлумачаться на користь особи, щодо якої проводиться судочинство, бо вказуючи на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, законодавець не зможе уникнути такої ситуації, коли особа в ході розслідування не ставиться у стан підозрюваного, обвинуваченого, на цю особу не розповсюджувалося б дія принципу презумпції невинуватості.

5. «У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням». Суть цієї норми полягає у тому, що презумпція невинуватості є підставою для реабілітації перед суспільством, винуватість яких у вчиненні злочинів не доведена. Держава гарантує цим особам поновлення порушених прав і свобод та відшкодування шкоди згідно з чинним законодавством. Шкода в цьому разі може бути завдана незаконним арештом майна, незаконним засудженням, притягненням як обвинуваченим, затриманням, застосуванням запобіжного заходу та у разі незаконного продовження виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, який усуває карність діяння, набрав чинності. Відшкодуванню підлягає як матеріальна, так і моральна шкода. Підстави і порядок відшкодування шкоди регулюються Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданой громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р.

Слід відмітити, що предметом наукових досліджень залишається проблема співвідношення досудового та судового судочинства у кримінальних справах. Не тільки розслідування злочинів, але й судовий розгляд справи може проходити у закритому режимі. Це не може розглядатись як посягання на проголошений принцип презумпції невинуватості чи на інші демократичні принципи. В Загальній декларації прав людини мова йде про гласність, яка у встановленому законом порядку може бути обмежена. Однорічність та незавершеність формули презумпції невинуватості, що запи-

сана в Декларації, Конституції України, в Кримінальному кодексі та Кримінально-процесуальному кодексу України, проявляється в тому, що вона спрямована лише на встановлення та доведення тільки винності особи обвинувальним вироком суду, чим і керується суд при прийнятті такого рішення, яке б призупинило право обвинуваченого вважати себе невинуватим. Але все кримінальне судочинство повинно вестись не тільки заради цього, а й для того, щоб зняти незаконне, несправедливе обвинувачення, відновити добре ім'я людини, в тому числі і виправдальним вироком, що є вершиною того, щоб обвинуваченого вважати від імені держави і закону невинуватим [3].

Соціальне життя показує, що далеко не всі люди можуть скоювати злочини, бути злочинцем. Більшість з них є законослухняними. Ще з римського права кожний учасник цивільних правовідносин припускається таким, що діє добросовісно. Таким чином, впевнено можна говорити про презумпцію добропорядності людей, громадян і ніхто не вважається винним у вчиненні злочину до винесення судового вироку. Тут позиція про невинуватість особи є закономірною і правильною. Що стосується конкретної людини, громадянина, то презумпція невинуватості, їх позитивна характеристика, репутація об'єктивно розсіюється у міру накопичення доказів, які підтверджують причетність осіб до вчинення злочину. Цей процес виникнення і розвитку сумнівів про невинуватість особи вже починається з того моменту, коли по відношенню до особи законно порушують кримінальну справу. Ці сумніви посилюються актом законного та обґрунтованого затримання чи арешту підозрюваного, пред'явленням йому обвинувачення, складанням обвинувального висновку та затвердження його прокурором, рішенням суду (судді) про передання обвинуваченого суду тощо, а тим паче при добровільному визнанні своєї вини обвинуваченим та за наявності інших достатніх доказів [4, с.74–75].

Отже, підсумовуючи, можна зробити деякі висновки. Принцип презумпції невинуватості означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч.1 ст.62 Конституції України). Юридичний зміст цього принципу складають такі правила:

1. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч.2 ст.62 Конституції України) або меншу винність, або наявність обставин, які виключають його кримінальну відповідальність;

2. Обов'язок доведення винності обвинуваченого (мається на увазі також підозрюваного і підсудного) покладено на слідчого, прокурора, а в справах приватного обвинувачення – на потерплого або його представника;

3. Заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатись його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів (ч.2 і 3 ст.22 Кримінально-процесуального кодексу України);

4. Обвинувачення не може ґрунтуватись на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч.3 ст.62 Конституції України);

5. Усі сумніви щодо доведеної вини особи тлумачаться на її користь (ч.3 ст.62 Конституції України);

6. Недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінальної справи на попередньому слідстві і винесенні виправдального вироку – в стадії судового розгляду (п.2 ст.213, и 4 ст.327 Кримінально-процесуального кодексу України);

7. Факт притягнення особи до участі у справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості, як покарання винного;

8. До остаточного визнання особи винної у вчиненні злочину з нею не можна поводитись як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та будь-яких офіційних документах стверджувати, що дана особа є злочинцем. У разі скасування вироку суду як незаконного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч.4 ст.62 Конституції України).

Таким чином, щоб проголошена презумпція невинуватості фактично не залишалася фікцією і не викликала сумнівів, вона повинна бути чітко вираженою, повно та зрозуміло сформульована, узгоджена з іншими нормами і підкріплена необхідними гарантіями. Тоді вона буде реально позитивно впливати на забезпечення прав, законних інтересів людини і громадянина і законності в цілому при розслідуванні злочинів.

А що стосується правоохоронних органів, то вони, з одного боку, забезпечують законність, захищають права і свободи громадян, а з іншого – самі ж громадяни мають правову можливість боротись за свої права та свободи, намагатись здійснити свої законні інтереси, сприяти забезпеченню режиму законності.

Список літератури:

1. Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумилин С.Ф. Принцип презумпции невинности и его реализация в досудебном уголовном процессе. Х., 1997.
2. Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невинности и состязательности процесса: Учеб. пособие. Ярославль, 1978.
3. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан: Научно-практическое издание. К., 1999.
4. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невинности / Под ред. В.М.Савицкого. М., 1984.

Надійшла до редколегії 31.01.2000